
میراث‌بانان حدیث در ارومیه

مهدی مهریزی

در طول تاریخ اسلام، شهرهای بزرگی در نگهداری، انتشار و ترویج میراث اسلامی سهمیم بوده‌اند که شهرهایی چون مکه، مدینه، بغداد، نیشابور، حله، قم، ری و بصره از این قبیل‌اند.

این شهرها پایگاه‌هایی بزرگ برای محدثان و عالمان به شمار می‌رفته‌اند و هر یک بر حسب شرایط اجتماعی و فرهنگی، سال‌ها، محور فعالیت‌های مکاتب حدیثی بوده‌اند. این شهرها، از آن‌رو که مرکز رفت و آمدهای علمی بوده‌اند، مورد توجه مورخان و تاریخ‌نویسان قرار گرفته‌اند و فعالیت‌های علمی آنها به ثبت رسیده است. لیکن در کنار این پایگاه‌های بزرگ، دیگر شهرهای جهان اسلام نیز به فراخور شرایط فرهنگی - اجتماعی‌شان، در این ماندگاری بی‌تأثیر نبوده‌اند. جستجو در مصادر و منابع و یافتن این‌گونه تلاش‌ها، مایه دل‌گرمی، تشویق و احساس ریشه‌دار بودن ساکنان این خطه‌ها می‌گردد. اگر مردمان یک منطقه احساس کنند در باروری فرهنگ و تمدن ملی و دینی خود، سهمی و لو اندک داشته‌اند، در کنار احساس غرور، امیدوار به آینده به تکاپو و تلاش خواهند پرداخت.

این نوشتار، بر اساس مقدمه پیش‌گفته، اشاره‌ای کوتاه دارد به یکی از شهرهای به‌ظاهر کم‌آوازه در نگهداری و نشر میراث حدیث. شهر ارومیه در استان آذربایجان غربی، که در مجاورت شهرهای عالم‌خیزی چون خوی و تبریز قرار دارد، عالمان بلندآوازه و سختکوشی در خدمت به حدیث در خود پرورانده است. گفتنی است مقصود این نوشتار، برشمردن عالمان اُرموی در تمام عرصه‌های علم و فرهنگ

نیست؛ بلکه تنها میراث بانان حدیثی منظور نظرند.

اینک، گزارش اجمالی از این خادمان حدیث و میراث دینی، بر حسب جستجو در فهارس و کتب مرجع، ارائه می‌گردد:

۱. صدرالذاکرین، علی بن عبدالحسین ارموی (متخلص به «واله») (م ۱۳۳۰ق) وی صحیفة المحبة را که حاوی چهل حدیث در فضایل حضرت علی علیه السلام و اهل بیت اوست، به نظم درآورده و نام توان روان بر آن نهاده است. وی در جمادی الاول ۱۳۱۶، این اثر را به پایان برده و در ۱۳۲۲ق، در آن تجدید نظر نموده است.^۱
۲. یوسف بن عبدالله حسنی ارموی شافعی (م ۹۵۸ق) وی اثری حدیثی به نام الأربعون به زبان عربی نگاشته است که تاریخ کتابت برخی نسخه‌های آن به ۱۱۹۵ق، می‌رسد.^۲
۳. محمد شفیع ارموی. وی شرح خطبه طنتجیه، اثر محمد کریم خان بن ابراهیم کرمانی (م ۱۲۸۸ق) را در سال ۱۳۹۹ق، کتابت کرده است.^۳
۴. محمد حسین ارموی. وی در سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۲ق، در نجف حضور داشته و تعداد زیادی از آثار حدیث شیعه را کتابت کرده است که از آن میان، اکنون تعداد ۳۹ نسخه در کتاب‌خانه بزرگ آستان قدس رضوی موجود است.^۴
۵. عبدالکریم بن ابی طالب ارموی (م ۱۳۵۸ق). وی کتاب ثواب الأعمال شیخ صدوق را با نام گلزار قدسی ترجمه کرده است.^۵ همچنین شرحی بر «دعای صباح» نوشته است.^۶
۶. دکتر سید جلال‌الدین محدث ارموی (۱۲۸۳-۱۳۵۸ش). وی عالمی سختکوش و پرتلاش بود که بسیاری از آثار برجسته شیعی به همت او تصحیح شده، به چاپ

۱. الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۴، ص ۴۷۵؛ فهرست نسخه‌های خطی مجلس شورای اسلامی، ج ۳۷،

ص ۴۵۱.

۲. فهرست نسخه‌های کتاب‌خانه ملی، ج ۱۰، ص ۱۴۵.

۳. فهرست کتاب‌خانه سپهسالار، ج ۵، ص ۴۵.

۴. مجله علوم حدیث، ش ۱۲، ص ۱۸۴-۱۹۱.

۵. الذریعة، ج ۱۸، ص ۲۱۸.

۶. همان، ج ۱۳، ص ۲۵۴.

رسید. از وی، حدود پنجاه اثر در تألیف، ترجمه و تصحیح به جای مانده است که شانزده اثر آن به حدیث و دانش‌های حدیثی مربوط است.^۱ وی دارای کتاب‌خانه‌ای عظیم بود که نسخه‌های خطی ارزنده‌ای در آن نگهداری می‌شد و اینک به مرکز احیاء میراث اسلامی، وابسته به دفتر حضرت آیت‌الله سیستانی در قم منتقل شده است.

تاکنون دو مراسم بزرگداشت برای وی در تهران (۱۷ بهمن ۱۳۷۵ / ۲۶ رمضان ۱۴۱۷) و ارومیه (۲۷ و ۲۸ مرداد ۱۳۷۸) برگزار شده است.^۲

۷. سید حسین آرموی عرب‌باغی (۱۲۹۴ - ۱۳۶۱ ق / ۱۲۵۴ - ۱۳۲۹ ش). وی عالمی زاهد و پرتلاش بود. در فهرست کتب چاپی ۱۷۸ اثر و در الذریعة، ۳۵ اثر از او معرفی شده است، ولی در تابلوی نصب شده بر سر مزارش در شهر ارومیه ۸۲ اثر از وی معرفی شده است. وی مسلک اخباری داشت و آثارش مشحون از روایت و حدیث است.^۳

وی معاصر محدث نوری بوده و در نجف، کتاب‌خانه وی را دیده است.^۴ مرقد او اینک در شهر ارومیه، مورد توجه و اعتقاد است.

۸. ملا محمدحسن بن محمد ولی ارومیه‌ای. وی، جلد سیزدهم بحار الانوار علامه مجلسی را به فارسی ترجمه کرده که از ۱۳۰۲ ق، تا به حال هفت نوبت به چاپ رسیده است.^۵

۹. فخر الاسلام، شیخ محمدصادق آرموی (م ۱۳۳۰ ق). وی نخست از عالمان مسیحی بود و سپس اسلام آورد و مذهب شیعه را اختیار کرد و کتب بسیاری در

۱. مجله علوم حدیث، ش ۱۳، ص ۱۲۷ - ۱۴۲؛ معجم مؤلفی الشیعة، ص ۱۲؛ مجله آینه پژوهش، ش ۴۲، ص ۹۴.

۲. مجله علوم حدیث، ش ۱۳، ص ۱۴۰ - ۱۴۲.

۳. معجم مؤلفی الشیعة، ص ۲۱ - ۲۲.

۴. الصراط، ص ۶۹ - ۷۰.

۵. فهرست کتاب‌های چاپی فارسی، خانابا مشار، ج ۱، ص ۸۵۳.

دفاع از اسلام نوشت؛ از آثار اوست: ^۱ کشف الأثر فی إثبات شق القمر، ^۲ و وجوب نقاب و حرمت شراب. ^۳

دفتر دوازدهم از میراث حدیث شیعه، به پاس خدمات دکتر سید جلال الدین ارموی به میراث حدیثی شیعه، به وی تقدیم می‌شود؛ کسی که در سرعت و دقت در تحقیق آثار کهن شیعی، با وجود دور بودن از حمایت‌های اجتماعی، سیاسی و جمعی، در دوران خویش و بلکه تا امروز، سرآمد است.

آنچه در این دفتر آمده و به گونه‌ای با مرحوم محدث ارتباط دارد، از این قرار است:

۱. المعارف الإلهیة (شرح حدیث من عرف نفسه)، اثر سید احمد حسینی عاملی؛

۲. قانون العدالة، اثر حسین بن سیف الدین هروی؛

۳. شرح دعای صباح، اثر رضی الدین شوشتری؛

۴. أنجاب النقات فی فحول الرواة، اثر علینقی شریف ترشیزی؛

این چهار رساله بر اساس تنها نسخه موجود در کتاب‌خانه محدث ارموی تصحیح شده است.

۵. إجازات الحدیث، در آثار موجود در کتاب‌خانه محدث ارموی؛

۶. شرح حال محدث ارموی؛

۷. زندگی‌نامه شیخ علی ولدبانی به قلم محدث ارموی (از اساتید مرحوم محدث).

در پایان باید از محقق ارجمند و پژوهشگر توانا جناب استاد سیداحمد اشکوری و دو فرزند گرانمایه‌اش، فاضلان ارجمند، آقایان سیدجعفر و سیدصادق اشکوری که زحمت اصلی این دفتر را بر دوش کشیدند، صمیمانه سپاسگزاری کرد. امید است این مجموعه بتواند در نکوداشت مرحوم محدث و ماندگاری نامش، سهم باشد.

۱. دائرة المعارف الشیعیة، ج ۲، ص ۸۲

۲. فهرست کتاب‌های چاپی فارسی، ج ۴، ص ۴۰۷۲.

۳. همان، ج ۵، ص ۵۳۹۳.